הרב משה פאלוך

"ראשו, רובו ושולחנו" - עיצוב וייצוג משמעות

מידות הסוכה ושטחה במחשבת חז"ל

א. פתיחה

ב. הלכות סוכה והישיבה בה

ג. טעמו של החג

ד. סוכות ממש וענני כבוד

ה. סוכה במקרא

1. סוכה כדירה דלה
2. סוכה כמרחב ההגנה הא-לוהי

ו. מחלוקת בית הלל ובית שמאי

1. הלכה כבית שמאי
2. תחום מחלוקת ב"ש וב"ה — בסוכה גדולה וסוכה קטנה פלי'ג'
3. יסוד מחלוקת הבתים

ז. מהותו של חג

ח. סיכום

ט. הלכה

א. פתיחה

הלכות סוכה ודיני הישיבה בה, מקיימים קשר רציף והדוק של תוכן וצורה, מהות וייצוגה. עיצוב הפנים והחוץ של הסוכה מסמלים באופן מובהק את המסומלים הרעיוניים והרוחניים של אופי החג ומשמעויותיו. במאמר זה אנסה להדגים באמצעות סוגיית שטח הסוכה את הטענה דלעיל. בדיון ההלכתי שיפורט נראה כיצד מידות הסוכה אינן רק אמצעי לקיום מצוות סוכה, אלא מהוות בסגנונן ועיצובן ביטוי מעשי וקונקרטי למהות החג ורעיונו. לענ"ד, קשר זה בין תוכן וצורה מהות וייצוגה, קיים ברובן של הסוגיות התלמודיות העוסקות בדיני הסוכה והישיבה בה.

ב. הלכות סוכה והישיבה בה

״חג הסכת תעשה לך שבעת ימים״ (דברים טז, יג). ציווי זה ממקד את חובת החג בעצם המבנה – הסוכה. לנוחות הדיון אכנה פן זה של הציווי כחובת חפצא – מבנה של סוכה. התבוננות בחג מתוך דברי התורה הללו בלבד, מותיר אותנו תחת הרושם של חובה לבנות מבנה העשוי כסוכה וסביבו לרקום את החג.

לעומת הניסוח החפצאי האמור בפרשת ראה, מוצאים אנו סגנון אחר בספר ויקרא בפרשת אמור: ״בסכת תשבו שבעת ימים... כי בסכות הושבתי את בני ישראל בהוציאי אותם מארץ מצרים״ (ויקרא כג, מב-מג). הדגש המצוי בדברים אלו מופנה דווקא להתנהגות האדם, לגברא. החג ממוקד אמנם בסוכה, אך בפן אחר שלה - הישיבה בסוכה. צירוף הדברים יוצר תמונה מלאה של מצוות בניית סוכה ומצוות ישיבה בה כשתי מצוות משלימות.

בהמשך הדברים נראה שלהבחנה זו השלכות חשובות הנוגעות לאופיו הבסיסי של החג. ביטוי נאה להבחנה זו, בין חפצא וגברא במצוות החג, מצוי בחלוקת הפרקים במסכת סוכה. מסכת זו בנויה משתי חטיבות מרכזיות המקבילות לשני הממדים המרכזיים של החג: חג הסוכות – פרקים א-ב, חג האסיף וארבעת המינים – פרקים ג-ה. פרקים א וב העוסקים בדיני הסוכה מחולקים באופן שיטתי בין הלכות הסוכה – החפצא – המרוכזים בפרק א, והלכות הישיבה-הגברא[1] – בפרק ב. פרק א שזור בביטויים ׳סוכה שהיא׳, ׳סוכה ישנה׳, ׳המשלשל דפנות׳ ועוד. התוצאות ההלכתיות בפרק זה הן ׳פסול׳ ו׳כשר׳. פרק ב, לעומת זאת, עוסק ב׳הישן תחת המיטה׳, ׳אוכלים אכילת עראי׳ והתוצאות ההלכתיות בו הן ׳יצא׳ ו׳לא יצא׳ או ׳פטור׳ ו׳חייב׳.

ג. טעמו של החג

בפרשת אמור מצינו התייחסות לא שגרתית של התורה בניסוח פרטי החג. לצד הציווי על הישיבה בסוכה, מטעימה התורה את הציווי בטעם הבא: ״כי בסכות הושבתי את בני ישראל בהוציאי אותם מארץ מצרים״ (ויקרא שם). חובת הישיבה בסוכה נגזרת מן הישיבה של בני ישראל בעת יציאת מצרים. התורה ממשיכה ותובעת מאיתנו לקיים את הישיבה בסוכה על הצד ההיסטורי שבה, באופן מודע ועד – ״למען ידעו דורותיכם כי בסכות הושבתי את בני ישראל בהוציאי אותם מארץ מצרים״. לפנינו תביעה כפולה: עצם הישיבה

1. משניות ג-ד עוסקות לכאורה בדיני החפצא ומנוסחות בהתאם ׳העושה סוכה׳. ואולם, בעיון נוסף עולה כי מרכז הכובד של המשנה הוא דיני הגברא ׳עולין לה ביו״ט׳ – דיני הישיבה בה. הפסול וההכשר של הסוכה אינו נובע אלא מדיני האדם המשתמש בה.

בסוכה הנובעת מן הישיבה ההיסטורית של בני ישראל, ובנוסף, הישיבה בה אמורה להיות חדורה בזכרון היסטורי מודע של ישיבת בני ישראל במצרים[2].

כאן עולה שאלה מהותית: מהו אופיו של אותו זכרון? מדוע הושיב הקב"ה את בני ישראל בסוכה בעת צאתם ממצרים? האם לפנינו גבורה א-לוהית או אילוץ מקומי? מה עלינו לחוש בעת ישיבתנו בסוכה: האם שמחה או מסכנות?

להלן נראה כי שאלה זו עמדה במוקד מחלוקת תנאים והתנהלה במשך מספר דורות באופן חריף ובלתי מוכרע. מחלוקת זו נוגעת בשורשי מהותו של החג, ומקרינה הן על דיני החפצא של הסוכה והן על דיני הגברא. כל אחת מן העמדות במחלוקת זו פרשה את טעמו של החג, "כי בסכות הושבתי", באופן שונה ומכך נגזרו גם דיני חפצא וגברא שונים. סופה של מחלוקת זו בהכרעה מיוחדת אותה אנו מקיימים כיום בדיני הישיבה בסוכה שלנו.

ד. סוכות ממש וענני כבוד

נחלקו רבי אליעזר ורבי עקיבא בפרשנות המונח 'סוכה' המופיע בפסוק המטעים את מצוות הישיבה בסוכה "כי בסכות הושבתי את בני ישראל". מהן אותן סוכות בהן ישבו בני ישראל ביציאת מצרים? לדעת רבי אליעזר, המונח 'סוכה' משקף שם עצם, כלומר הקב"ה הושיב את בני ישראל בסוכות ממש. לדעת רבי עקיבא, כוונת הפסוק היא סמלית: הקב"ה הושיב את בני ישראל בסיכוך העשוי ענני כבוד[3].

לדעתי, מחלוקת זו היא אחד הביטויים המפורשים, אם לא המפורש ביותר, של מחלוקת מהותית ושורשית, הנוגעת בעצמו של חג הסוכות. להלן נראה שראשיתה של מחלוקת זו מצוי כבר בימי שמאי והלל, רבותיהם של רבי אליעזר ורבי עקיבא.

מחלוקת זו מצוינת מספר פעמים: בספרא על הפסוק המוזכר לעיל, בתלמוד (סוכה יא, ב), במכילתא דר"י (מסכתא דפסחא פרשה יד) ובמכילתא דרשב"י (יב, לז).

עם כל זאת, נראה שמקומה האמיתי הוא בפרשת בא על הפסוק 'ויסעו בני ישראל מרעמסס סֻכֹּתה' (שמות יב, לז). פסוק זה מתאר את תחנת היציאה הראשונה של בני ישראל ממצרים – סוכות. פירוש המילה 'סוכות' המופיעה בפסוק זה נתון במחלוקת תנאים. לדעת רבי אליעזר הכוונה לסכות ממש, לדעת חכמים זהו שם מקום, ולדעת רבי עקיבא היו אלו ענני כבוד.

דברי רבי אליעזר, סוכות ממש, מתפרשים בהקשר זה באופן שונה מזה האמור בפרשת אמור - 'כי בסכות הושבתי את בני ישראל בהוציאי אותם מארץ מצרים'. על פי תיאור

2. לדעת המשנה ברורה (תרכ"ה סק"א), קיום המצווה בשלמותה תלוי בכוונה של זכרון יציאת מצרים בעת הישיבה בה.
3. בזהות דעות התנאים – האם רבי עקיבא הוא הסובר ענני כבוד או רבי אליעזר – קיים בלבול גדול בין המקורות. הכרעתי בשאלה זו לא רק על סמך בדיקת עדי נוסח, אלא גם על בסיס העמדות ההלכתיות של אותם תנאים עצמם (ר"א) או של רבותיהם (ב"ש).

המחלוקת בהקשר של פרשת המועדים בפרשת אמור, מתקבל הרושם שלדעת רבי אליעזר ישבו בני ישראל בסוכות כל משך שהותם במדבר. אחת השאלות הקשות העולות נוכח עמדה זו היא העובדה שבני ישראל כלל לא ישבו בסוכות בהליכתם במדבר. יעידו על כך דברי הברכה של בלעם (במדבר כד, ה) ״מה טובו אהליך יעקב״, וכן תיאור נטיית אהל מועד מחוץ למחנה ישראל. שם נאמר: ״וקם כל העם והשתחוו איש פתח אהלו״ (שמות לג, י).

על פי ההקשר האמור בפרשת בא, הרי שדברי ר״א מתייחסים רק לרגע היציאה של בני ישראל בעת הליכתם מרעמסס לסוכות. בנקודת זמן זו בלבד, הושיב הקב״ה את בני ישראל בסוכות! עתה מתבארים דברי התורה בפרשת אמור באופן חדש ומאיר: ״כי בסכות הושבתי את בני ישראל בהוציאי אותם מארץ מצרים״. פסוקית הזמן בפסוק זה, ״בהוציאי אותם״, אינה מתייחסת לפרק זמן של ארבעים שנה, אלא לרגע ההוצאה בלבד.

מכאן הועתקה מחלוקת זו לשאר המקומות בהם מופיע הביטוי ׳סכות׳ בהקשר של יציאת מצרים.

אם נסכם את האמור עד עתה, מתקבל שמצוות ישיבה בסוכה על פי שיטת ר״א נועדה לדמות ממש את ישיבת בני ישראל בעת צאתם ממצרים, ולדעת ר״ע הישיבה בסוכה היום אינה אלא הסמלה של סכוך ענני כבוד בעת היציאה ממצרים.

נחזור לשאלת הבסיס: מדוע הושיב הקב״ה את בני ישראל בסכות? מה עלינו לחוש בזוכרנו את מעשה ה׳?

ה. סוכה במקרא

תשובה לשאלה זו תתקבל, אם נבין מי הם יושבי הסוכות ומתי נהוג לשבת בסוכה. ההיקרויות של המונח ׳סוכה׳[4] מופיעות בשני הקשרים שונים, הקשורים בקשר הדוק עם שתי העמדות התנאיות דלעיל.

1. סוכה כדירה דלה

״ויעקב נסע סכתה ויבן לו בית ולמקנהו עשה סכת״ (בראשית לג, יז). על פי תיאור זה עולה הרושם שבני אדם יושבים בבתים ואילו המקנה יושב בסוכה. רש״י פירש את הפסוק ״ויבן לו בית״ באופן הבא: ״שהה שם י״ח חודש, קיץ וחורף וקיץ. סכות קיץ, בית חורף, סכות קיץ״. ההכרח לפרש כך את הדברים ברור. לא ייתכן שיעקב כינה את שם המקום ׳סכות׳ רק על פי מגורי המקנה שלו. כך או כך, על פי רש״י מתקבל שגם בני אדם נוהגים

4. למקורות נוספים עיין ׳מועדי ישראל׳, עורך י׳ ליכט, עמ׳ 169-179.

לשבת בסוכות אך רק בימי הקיץ. ההבדל בין מקנה ובני אדם הוא, שהמקנה מתגורר כל השנה בסוכה וגם בימות החורף הקשים, ואילו בני האדם מתגוררים בבתים בחורף, ורק בקיץ עוברים לגור בסוכות כדי ליהנות מן הצל והאוויר.

"ונותרה בת ציון כסֻכָּה בכָרֶם כְּמלונה במִקשה" (ישעיה א, ח). נבואת החורבן בישעיה מתארת את ציון כסכה עזובה בכרם. הסוכה, על פי תיאור זה, משמשת כמקום מגוריו של השומר או העובד בכרם.

מן ההיקרויות הללו עולה הרושם שהסוכה משמשת כדירה עראית. ישנם אמנם אנשים המתגוררים בה, אולם מדובר בתנאים מינימאליים ובמצבים מאולצים בלבד. סוכה כדירה דלה.

2. סוכה כמרחב ההגנה הא-לוהי

"כי יצפנני בסֻכּה" (תהילים כז, ה). הסוכה מסמלת את מקום ההגנה והסיכוך הא-לוהי בעת מלחמה ויום רעה.

"וסֻכּה תהיה לצל יומם מחֹרֶב" (ישעיה ד, ו). כמו במקור הקודם, גם במקור זה משמשת הסוכה כסמל וביטוי להגנה הא-לוהית בבוא יום ה' הגדול והנורא. הסוכה כמרחב ההגנה הא-לוהי.

שתי משמעויות אלו של הסוכה – כדירה דלה וכמרחב ההגנה הא-לוהי – היוו, כך נראה, את מקור ההשראה לפרשנותם של התנאים לביטוי 'סוכה' בפסוקי חג הסוכות.

בהמשך הדברים נגבש את המקורות כולם: הפרשנות המילולית למונח 'סוכה' (ענני כבוד וסוכה ממש) ומאפייני הסוכה במקרא (דירה דלה ומרחב ההגנה הא-לוהי) לכלל משמעות ומהות הישיבה בסוכה לכל אחת מהשיטות.

נעבור לאחד הביטויים ההלכתיים המובהקים של מחלוקת רבי אליעזר ורבי עקיבא.

ו. מחלוקת בית הלל ובית שמאי

> מי שהיה ראשו ורבו בסכה ושלחנו בתוך הבית – בית שמאי פוסלין ובית הלל מכשירין.
>
> אמרו להן בית הלל לבית שמאי: לא כך היה מעשה? שהלכו זקני בית שמאי וזקני בית הלל לבקר את ר' יוחנן בן החורני, ומצאוהו שהיה יושב ראשו ורבו בסכה, ושלחנו בתוך הבית, ולא אמרו לו דבר.[5]

5. ולא אמרו לו דבר – חסר במשנת ירושלמי ובכל כתבי היד הארץ-ישראליים של המשנה.

> אמרו להן בית שמאי משם ראיה?
> אף הם אמרו לו: ״אם כן היית נוהג לא קיימת מצות סכה מימיך״.
> משנה, סוכה ב, ז

לדעת בית שמאי מי שהיה ראשו ורובו בסכה ושלחנו בבית פסול ולדעת בית הלל כשר. מהו יסוד מחלוקת ב״ש וב״ה? בטרם נענה לשאלה זו יש לבחון שאלה מקדימה.

בראשית דברינו הוצעה חלוקה בין דיני חפצא וגברא: הסוכה והישיבה בה. נוכח המחלוקת של ב״ש וב״ה עולה השאלה מהו תחום מחלוקתם. האם חלוקים הם במידות הסוכה (חפצא) או בהתנהגות האדם ודיני הישיבה בה (גברא)?

בתוספתא סוכה מופיעה מחלוקת תנאים מדור מאוחר יותר לב״ש וב״ה, המהווה פרשנות למחלוקת:

> וכן היה רבי אומר כל סוכה שאין בה ארבע אמות על ארבע אמות פסולה וחכמים אומרים אפילו אין מחזקת אלא ראשו ורובו בלבד כשירה.
> תוספתא, סוכה ב, ב

על פי דברי התוספתא, נראה באופן ברור שמחלוקת בית שמאי ובית הלל נתפסה כעוסקת בשאלת שטח הסוכה (חפצא). לדעת בית שמאי שטח הסוכה חייב לכלול את ראשו רובו ושולחנו, ולדעת בית הלל די בראשו ורובו בלבד.

1. הלכה כבית שמאי

מחלוקת זו הוכרעה באופן ברור בדור הראשון של אמוראי בבל. כך נמסר בירושלמי בשם רב:

> רבי זעורה (זירא?) רב חונה (הונא?) בשם רב הלכה כבית שמאי. רבי ירמיה רבי שמואל בר רב יצחק בשם רב ממה שסילקו בית שמאי לבית הלל הדא אמרה הלכה כדבריהן.
> ירושלמי, סוכה פ״ב, ה״ח

לדעת האמוראים בשם רב, הלכה כבית שמאי ששטח הסוכה כולל את שולחנו של האדם. מסורת אחרת מוסיפה ומנמקת את הקביעה המפתיעה שהלכה כבית שמאי. הנימוק מבוסס על הנתון הספרותי שבית שמאי מופיעים כמגיבים אחרונים בדיאלוג בינם ובין בית

הלל, וממילא נוצר הרושם שהלכה כמותם. עקרון ספרותי-הלכתי זה שאחרון המגיבים הלכה כמותו, מופיע במקומות נוספים, כגון: תרומות פ"ה משנה ד' ועוד[6]. במשנה זו בית שמאי דנים עם בית הלל, דעתם מופיעה בסוף הדיון, והלכה כמותם. ואולם יש להבחין בין המקרים באופן חד וברור. במקומות הרבים האחרים בהם מתקיים דיון בין הבתים הטענות המושמעות בפי כל אחד מהצדדים נושאות אופי תוכני והגיוני[7]. טיעון הגיוני המופיע בסופו של דיון אכן יכול להכריע את הויכוח ולהטות את הכף לטובת הטוען במקרה דנן בית שמאי. ואולם, במחלוקת בדיני סוכה דברי בית שמאי המופיעים בסופו של דיון אינם אלא חזרה על דבריהם תוך כדי קביעה הנוגעת למעמד החולקים "אם כך היית נוהג לא קיימת מצות סוכה מימיך". האם טענה מסוג זה שמופיע בסופו של דיון מטה את הכף לטובת התומכים בעמדה זו? וצ"ע.

גם בבבלי[8] מופיעה המסורת הקובעת את ההלכה כבית שמאי בניסוח שונה וללא הנמקה:

> אמר רב שמואל בר יצחק הלכה צריכה שתהא מחזקת ראשו ורובו ושולחנו א"ל רבי אבא כמאן כב"ש? א"ל אלא כמאן.
> איכא דאמרי אמר רבי אבא דאמר לך מני? א"ל ב"ש היא ולא תזוז מינה.
>
> סוכה ג, א

מצירוף מסורת הפסיקה כב"ש בבבלי ובירושלמי, נראה שההבנה הפשוטה היא שדברי התנאים נסובים על שטח הסוכה ('צריכה שתהא מחזקת'). בלשונו של הבבלי מכונה הבנה זו 'בסוכה קטנה פליגי'.

לדעת ב"ש, שטח הסוכה אמור להכיל את ראשו, רובו ושולחנו שהם ז' טפחים על ז' טפחים, ולדעת בית הלל אין צורך בשולחנו. הירושלמי וכן הפוסקים אחריו מניחים ששטח השולחן הנדרש להיות בסוכה הוא טפח בלבד ומכאן המסקנה שלדעת בית הלל שטח הסוכה מסתכם בו' טפחים על ו' טפחים.

בבבלי מובאים מספר ראיות וחיזוקים לשוניים להבנה שהמחלוקת עוסקת במידות הסוכה (=סוכה קטנה). אחת הראיות היא הניסוח של הכרעת ההלכה לכל אחת מהשיטות:

---

6. ניתוח הדיאלוגים (פולמוסים) בין ב"ה וב"ש, דרכי הטיעון של הבתים, והמשמעויות המטא-הלכתיות הנגזרות מכך פורטו במאמרם של ח' שפירא ומ' פיש, 'פולמוסי הבתים: המחלוקת המטא-הלכתית בין בית שמאי ובית הלל', עיוני משפט כב (תשנ"ט), עמ' 461-497. סיכום המקורות בהם כל אחד מהצדדים משיב אחרון והמקורות בהם חזרו ב"ה להורות כב"ש, מפורטים בנספח של אותו מאמר.
7. המקורות הרבים וסוגי הטיעונים מפורטים במאמר לעיל.
8. בנוסח דברי רשב"י ור"א מופיעים חילופי נוסח רבים. הנוסח המופיע כאן הוא נוסח הדפוסים . לא התייחסתי לענין מאחר והכרעת ההלכה איננה מעניינו של מאמר זה.

״בית הלל מכשירים ובית שמאי פוסלים״. לו הייתה המחלוקת עוסקת בדיני התנהגות האדם והישיבה בסוכה, היו התנאים מתנסחים בלשון של ״יצא״ ו״לא יצא״!

2. תחום מחלוקת ב״ש וב״ה – בסוכה גדולה וסוכה קטנה פליגי

לאחר פסיקת ההלכה כבית שמאי, מציע הבבלי בשם רב נחמן בר יצחק (תלמיד רבא) הצעה שונה להבנת מחלוקת בית שמאי ובית הלל. לדעתו, אין מדובר במחלוקת העוסקת בשטח הסוכה, אלא במחלוקת בתחום אחר. במילים אחרות, המסורת ההלכתית המובאת בשם ר׳ שמואל בר יצחק, המחייבת שטח של ראשו רובו שולחנו, איננה נוגעת למחלוקת בית שמאי ובית הלל! אמנם ישנה חובה לכלול את השולחן בסוכה, אך אין משמעות הדבר שהלכה כבית שמאי.

מחלוקתם היא בנסיבות של סוכה גדולה. כלומר, יש מקום רב לאדם ולשולחנו, והמחלוקת נסובה סביב המקרה בו שולחנו של האדם בבית וקיים חשש שמא יימשך אחר שולחנו. המחלוקת היא האם אוסרים על היושב בסוכה לאכול כך וגוזרים שמא יימשך, או לא. לדעת בית הלל אין לגזור, ולדעת בית שמאי יש לגזור[9].

גם הצעה זו מגובה בראיות לשוניות, בין השאר מן הניסוח ברישא של המשנה ״מי שהיה״. לו היה הדיון נסוב סביב שאלת מידות הסוכה היה מתאים יותר להתנסח בלשון ״סוכה שהיא״[10].

חשוב לציין שאחד ההבדלים הבולטים בין שתי הצעות אלו הוא רמת המחלוקת האם יסודה בדין תורה (מחלוקת בסוכה קטנה) או בגזירה מדרבנן (מחלוקת בסוכה גדולה).

ההכרעה הסופית בסוגיה היא: ״בתרתי פליגי״. כלומר יש להבין את מחלוקת בית הלל ובית שמאי כמי שעוסקת הן בסוכה קטנה, קרי: במידות הסוכה, והן בסוכה גדולה, קרי: בגזירה שמא יימשך אחר שולחנו. בהמשך הדברים יובהר בקצרה כיצד מתיישבות שתי הבנות אלו זו לצד זו ומהי המשמעות ההלכתית והרעיונית.

יסוד מחלוקת הבתים

נחזור להבנה הפשוטה בהסבר מחלוקת בית שמאי ובית הלל כפי שמופיעה בדברי התנאים בתוספתא ובדברי ראשוני האמוראים – בסוכה קטנה פליגי. מהו יסוד מחלוקת בית שמאי ובית הלל?

לדעת אביי (ז, ב), בית שמאי – כמו גם תנאים נוספים – סוברים ש׳סוכה דירת קבע בעינן׳. כלומר, על פי הבנתו של אביי, מידות הסוכה אליבא דבית שמאי נועדו לשרת את

9. מחלוקת זו, האם לגזור או לא, מאפיינת את גישתם ההלכתית העקרונית של ב״ה וב״ש ויחסם למצב פוטנציאלי. עיין עוד בדברי הרב ש״י זוויין, ׳לשיטות בית הלל ובית שמאי׳, לאור ההלכה, ירושלים תשס״ד, עמ׳ שצה-תג.
10. פתרונות למתח בין הרישא לסיפא בלשון המשנה קיים בדברי רי״ן אפשטיין מבוא לנוסח המשנה ח״א עמ׳ 631, ד׳ הלבני; מקורות ומסורות סוכה, דף ג. ההצעה שרבי עירפל את לשונו באופן מכוון נראית לי מוקשה.

התפיסה והערך של סוכה כדירה. תפיסה זו עולה מדברי המדרש הבסיסי והיסודי המופיע על הפסוק בפרשת אמור וכן בבבלי בסוכה (כח, ב): "בסכות תשבו שבעת ימים. תשבו כעין תדורו. מכאן אמרו כל שבעת הימים עושה אדם סוכתו קבע וביתו עראי כיצד היו לו כלים נאים מעלן לסוכה מצעות נאות מעלן לסוכה אוכל ושותה ומטייל בסוכה". רעיון זה של סוכה כביתו של האדם מוצא את ביטויו ההלכתי במידות הסוכה אליבא דבית שמאי. סוכה שאינה כוללת את ראשו רובו ושולחנו אינה יכולה לשמש כדירתו של האדם ופסולה מדאורייתא.

לעיל הובאה התוספתא בה הוצגו דברי בית הלל אליבא דחכמים וכנגדם דעת רבי הקובע: "כל סוכה שאין בה ארבע על ארבע פסולה". רבי יהודה הנשיא קבע, בעקבות דברי המדרש, שהסוכה נועדה לשמש כדירתו של האדם במובן המלא והמוחלט של המילה. לדעתו, אין להסתפק בדירה המכילה את השימושים של האדם (ז' על ז') בלבד, אלא יש לקבוע גודל של דירה כפי שמקובל בהלכות עירובין, מזוזה, נגעים וכו', אשר מתייחסים למציאות של בית ממש[11]. על פי היגיון זה קובע רבי שמידות הסוכה הן ד' אמות על ד' אמות.

מה סוברים בית הלל? מה משמעותו של שטח הכולל את ראשו ורובו בלבד?

אם נמשיך את ההיגיון של דברי אביי, שלדעת בית שמאי 'סוכה דירת קבע בעינן' ומכאן קביעת מידות הסוכה לשיטתם, מתקבל שבית הלל חולקים על תפיסה זו ולדעתם הסוכה איננה דירתו של האדם!

מבט חטוף בדרשה דלעיל מוכיח בעליל שבית הלל אינם יכולים להסכים עם דרשה זו – "תשבו כעין תדורו. מכאן אמרו כל שבעת ימים אדם עושה סוכתו קבע וביתו עראי. כיצד היו לו כלים נאים מעלן לסוכה..." שהרי היכן יניח היושב בסוכה את אותם הכלים שהוא מעלה לסוכה אם אליבא דבית הלל שולחנו איננו מצוי בסוכה? אין מנוס אלא לטעון שבית הלל לא קיבלו את הדרשה היסודית של "תשבו כעין תדורו" ולא פירשו את המונח "תשבו" באופן של דירה[12]!

לסיכומם של דברים, מתקבלת המחלוקת הבאה: לדעת בית שמאי הסוכה היא דירתו של האדם במהלך חג הסוכות. הסוכה כוללת את שולחנו של האדם ואת כל כליו ובה הוא אוכל שותה וישן. מידות הסוכה נקבעו על פי תפיסה זו. בית הלל חולקים על הנחת היסוד של הסוכה כדירה, מידות הסוכה מותאמות לתפיסתם ודי בסוכה הכוללת את ראשו ורובו בלבד[13].

11. לפירוט תחומי ההלכה הדורשים בית של ד' על ד' עיין בהמשך הסוגיה בסוכה דף ג, א.
12. קריאה זהירה בדברי בעל העיטור על אתר (ד"ו עמ' 156) מאשרת את ההבנה הנ"ל בדברי בית הלל.
13. לדעת ר' צדוק הכהן מלובלין (דובר צדק סעיף ח), מחלוקת בית שמאי ובית הלל בשאלת מקומו של השולחן בסוכה משקפת מחלוקת עקרונית כללית בהנהגת האדם בעבודת ה' ביחסו לעוה"ז.

מהי הסוכה אליבא דבית הלל?

ז. מהותו של חג

עתה ניגש לקשור את הקצוות כולם.

לעיל ציינו את מחלוקת התנאים (ר״א ור״ע) בפרשנות המילה ׳סוכה׳: האם סוכות ממש או סוכה סמלית של ענני כבוד. הראינו גם את מקורות ההשראה המקראיים של אותן עמדות (סוכה כדירה דלה או כמרחב ההגנה הא-לוהי). נעבור למשמעויות הרוחניות המקופלות בפרשנויות אלו[14].

1. בית הלל ורבי עקיבא

לדעת רבי עקיבא, הישיבה בסוכה נועדה לשחזר את ימי הראשית של האומה הישראלית, בהם הנהגת ה׳ הייתה באותות ומופתים. יציאת מצרים, ערש התהוותו של העם, מאופיינת בהשגחה א-לוהית גלויה ובהנהגה א-לוהית מופלאה. ההליכה במדבר מהווה רצף והמשך לאותה הנהגה ניסית שתחילתה במכות מצרים ועל הים, והמשכה כל ימי ההליכה במדבר. גם בתקופה זו מורגשת יד ה׳ שהגן על העם באמצעות ענני כבוד מפני כל פגע והשרה עליהם את שכינתו. מצוות הסוכה והישיבה בה נועדו לשחזר את רוח הימים של ההגנה הא-לוהית והשראת השכינה באומה בעת ההליכה במדבר.

כיוון זה עולה באופן מפורש בדברי המדרש הבא:

> למה ישראל עושים סוכה. לניסים שעשה להם הב״ה בשעה שיצאו ממצרים שהיו ענני כבוד מקיפין אותן ומסוככות עליהם שנאמר כי בסוכות הושבתי את בני ישראל...
>
> פסיקתא דרב כהנא, נספחים, פרשה ב; ד״ה ׳כתיב חג הסוכות׳

הסוכה, אם כן, מציינת את ימי ההנהגה הניסית של הקב״ה בעת ההליכה במדבר. כיוון זה מתייחד בפן נוסף בדברי המדרש הבא:

> ר״א אומר: סוכות ענני כבוד באו וחנו על גגי רעמסס. משלו משל למה הדבר דומה לחתן שהביא אפריון לפתח ביתה של כלה כדי שתכנס לו מיד.

14. על משמעויות נוספות של הישיבה בסוכה עיין במדרש שכל טוב (בובר) שמות פרק יב ד״ה ׳ויסעו׳. על פי מקור זה הסוכות מבטאות את ישיבת המלכים, ובהקשר של יציאת מצרים, הישיבה בסוכה מבטאת את רגעי העצמאות הראשונים של בני ישראל. תודות לרב דוד סתיו על הסבת תשומת לבי למקור זה.

מכילתא דרשב״י יב, לז

על פי דברי מדרש זה האירוע שהתחולל תחת אותה סוכה אינו אלא התייחדותם הראשונה של הרעיה והדוד, הלא הם כנסת ישראל והקב״ה. ענני כבוד מסמלים, על פי גישתו של ר״ע, את הנס וההשגחה הא-לוהית לצד ההשראה והשכינה באומה. הסוכה כאהל מועד[15] !

מהות מיוחדת זו של הסוכה קובעת את מאפייניה המבניים. סוכה שנועדה להוות מקום השראת שכינה או לשמש כאתר זיכרון להשראת שכינה, התוועדות והתייחדות בין הקב״ה לעמו, סותרת את משמעות הסוכה כדירתו של האדם המיועדת לצרכיו הקיומיים. בסוכה זו לא אוכלים ולא שותים ואין לה מאפיינים צורניים של דירה. עניינה של סוכה זו היא מקום התייחדות, תפילה וזיכרון. על פי רעיון זה, יש לקבוע את ממדיה ודרכי השימוש בה.

לדעתי, עמדתו של רבי עקיבא נובעת מתפיסת בית הלל אשר קבע את ממדי הסוכה כמתאימים לראשו ורובו בלבד. ממדים אלו מאפשרים לאדם להיכנס ולהתייחד עם קונו ומבטאים בעיצובם את מטרת הסוכה כאהל מועד. להשגת מטרה זו די במידות הכוללות גופו של האדם ותו לא – ראשו ורובו. חשוב להוסיף, שמעשה הישיבה בסוכה איננו חייב להיות שהייה ממושכת הפרוסה על כל היום, אלא מעשה טקסי חד יומי הדומה במאוד לנטילת לולב[16], שגם בו נאמר ״שבעת ימים״ ואין בו אלא מעשה נטילה בלבד. תשבו כפעולה ולא כמצב.

2. בית שמאי ורבי אליעזר

רבי אליעזר, כאמור, טען שהסוכה המוזכרת במקרא היא סוכה ממש בה גרו בני ישראל. מדוע גרו בני ישראל בסוכה דלה שכזו? מדוע עלינו לדור בסוכות דלות מדי שנה?

הרשב״ם על אתר (ויקרא כג, מג) קובע שהישיבה בסוכה מדי שנה (ובפרט בתקופת האסיף) נועדה לנטרל את מימד הגאווה ושכרון הכוח אותו חש כל חקלאי או תעשיין בתום שנת הפריון. הישיבה בסוכה מדי שנה נועדה להזכיר את ימי הראשית, ימי הדלות העוני והקושי בטרם הפכנו לאומה מבוססת היושבת על אדמתה תחת התאנה והגפן. הישיבה בסוכה היא מעשה חינוכי מזקק אשר נועד להנציח את מעמדנו כעולים חדשים המסוגלים להודות בכנות על הטוב והחסד שגמלנו הבורא כאן בארץ ישראל. להבנת טעם חג הסוכות יקל עלינו אם נקרא את הציווי באופן הבא: ׳כי בסוכות יָשְׁבוּ׳ (ולא ״הושבתי״) בני ישראל בהוציאי אותם מארץ מצרים. המיקוד בהוראת התורה איננו במעשה ה׳ (הניסי), אלא

15. עוד על הסוכה כמקדש (לעומת דירה) עיין בדבריו של הרב י׳ נגן, ׳מצוות הסוכה בהלכה של חז״ל: בין בית למקדש׳, דעת 42 (תשנ״ד), עמ׳ 137-164.

16. הווא אמינא של השוואה מעין זו קיימת בדברי המדרש בשאלת חובת השהייה בלילה בסוכה – ספרא פרק כג עה״פ ׳תשבו שבעת ימים׳.

בהתנהגות בני ישראל אשר קיימו אורח צנוע וחלוצי בעת לכתם במדבר כיאה לעם נווד ועני בראשית דרכו. מדי שנה אנו מחויבים לשחזר אירועים אלו ע״י חיקוי דפוסי ההתנהגות של אותם ימים, זאת על מנת לנטרל ולטהר את אווירת כוחי ועצם ידי העשויה להתעורר עם הכניסה לארץ והשקיעה בזוב החלב והדבש שלה.

על מנת לשרת ממד חינוכי זה של חג הסוכות עלינו להעביר את כל מרכז החיים שלנו אל הסוכה ולחיות בה חיים של ממש. סוכות ממש + תשבו כעין תדורו.

ח. סיכום

מפת הדעות שהתקבלה עתה ברורה למדי ותואמת את עמדתם העקרונית של התנאים במחלוקות נוספות. רבי עקיבא, הסובר סוכות ׳עניני כבוד׳, נוקט בגישתם של בית הלל אשר קבעו את מידות הסוכה הכוללות את ראשו ורובו בלבד. הסוכה על פי עמדה זו, היא מקום השראת שכינה והסיכוך הא-לוהי ובתוכו אנו מתכנסים מדי שנה להתייחד ולהיזכר בנסים הגדולים שהיו בעת יציאת מצרים.

רבי אליעזר (השמותי) הסובר סוכות ממש, נוקט בגישתם של בית שמאי שקבעו את מידות הסוכה הכוללות את ראשו רובו ושולחנו. הסוכה הכוללת את השולחן משמשת כמקום דירתו של האדם במהלך ימי החג. הכניסה לדירה זו מציינת מעבר חד שנתי לאורח חיים צנוע וחלוצי, אשר נועד לחנך את האדם להכיר בטובה הא-לוהית.

בסכומם של דברים, מתקבלת לכל אחת מהשיטות שרשרת רציפה והדוקה של תפיסה רוחנית המשפיעה על מידות ומבנה הסוכה, ובסופו של דבר על התנהגות האדם בסוכה.

בראשית דברי ציינתי שמחלוקת זו, בין רבי עקיבא ורבי אליעזר, מהווה את אחד הביטויים המפורשים הנוגעים ברעיון המהותי של החג. הביטויים האחרים מופיעים בלבוש הלכתי בשאר דיני הסוכה והישיבה בה. דבריי לעיל היו נסיון לפענח את המשמעות המהותית ערכית של המחלוקת ההלכתית בין ב״ש וב״ה במידות הסוכה.

ברוח זו יש להבין מחלוקות הלכתיות נוספות במסכת: מחלוקת רבי יהודה וחכמים בשאלת גובה הסוכה (ב, א), מחלוקת רבי שמעון וחכמים במספר הדפנות של הסוכה (ו, ב), מחלוקת רבי אליעזר וחכמים בשאלת מספר הסעודות בסוכה (כז, א) ועוד. תן לחכם ויחכם עוד.

ט. הלכה[17]

17. מעניינת עד מאוד העובדה שהטור ובעקבותיו השו״ע (או״ח תרכה) קבעו את ה׳הלכה׳ כר״ע, ׳סוכות עניני כבוד׳, ללא ציון השלכות הלכתיות!; לצד זאת, דעת פרשני התורה הפשטנים נחלקת בשאלה זו. לדעת רש״י בעקבות התרגום הסוכות הן עניני כבוד ולדעת רשב״ם סוכות ממש. על נימוקים לדעת רש״י עיין הרב נ׳ גוטל, ׳כי בסוכות – עניני כבוד הושבתי׳, מפירות האילן, א׳ פרימר (עורך), רמת-גן תשס״ד, עמ׳ 97-101.

ההכרעה ההלכתית בין שתי עמדות קוטביות אלו מתרחשת בדורו של רבא. רבא קבע את הקביעה הבאה: "כל שבעת ימים צא מדירת קבע ושב בדירת עראי" (ב, א). דבריו של רבא, שנאמרו בהקשר של דעת חכמים הפוסלים סוכה מעל כ' אמה מחמת האופי הקבוע שלה, מהווים פראפרזה לדברי המדרש התנאי (כח, ב): "תשבו כעין תדורו... עושה אדם סוכתו קבע וביתו עראי" - סוכה קבע וביתו עראי. רבא, לעומת המדרש, מדגיש יותר את חובת ההתנהגות של האדם- "צא... ושב...". וכן מדגיש את הדירה (=דיור ומגורים) כקבע או עראי ולא את הסוכה. דעתו של רבא פישרה בין העמדות הקוטביות של הבתים שהוצגו לעיל. לדעתו, הגברא – קבע, והחפצא – עראי. לאמור, בכל הנוגע לשאלת דיני החפצא של הסוכה אין לקבל את הקביעה שהסוכה היא דירת קבע: מימדי הסוכה בנויים על פי התפיסה שהסוכה היא מבנה עראי. לצד זאת, דיני הגברא נקבעו על פי התפיסה של דירת קבע, לאמור: כל שימושי הסוכה נעשים בה כאילו היא דירתו של האדם[18].

לעיל ציינו בקצרה מה עלה בגורל פרשנות המחלוקת בין בית שמאי ובית הלל בשאלת מידות הסוכה. הבבלי קבע שיש להבין את מחלוקתם הן במידות הסוכה (סוכה קטנה פליגי) והן בגזירה שמא יימשך אחר שולחנו (סוכה גדולה פליגי). בדברי הראשונים קיימים שלושה כיוונים מרכזיים המפרשים את הכרעת הסוגיה ואת משמעויותיה ההלכתיות[19]. השאלה המרכזית המונחת לפתחו של הפוסק והפרשן היא, מה היחס בין המחלוקות בשאלת הגזירה ובשאלת מידות הסוכה: האם מדובר בשתי שאלות מנותקות או כרוכות זו בזו?

לדעת בעל המאור (ג, ב; בדפי הרי"ף), העיטור ועוד, מדובר בשתי מחלוקות בלתי תלויות. האחת דנה במידות הסוכה ויסודה בדין תורה, והאחרת בהתנהגות האדם ויסודה בדברי חכמים. בסוכה קטנה נפסק מפורש כב"ש, ואילו בסוכה גדולה, שאינה תלויה בדיון של סוכה קטנה, הלכה כב"ה, מאחר ולא נזכר דבר בסוגיית בנוגע להכרעת הדין.

לדעת הרי"ף (ד, א; יג, א) המבוססים על דברי רב עמרם גאון (אוצה"ג סוכה – תשובות, עמ' 6), שתי המחלוקות זהות לחלוטין ומבוססות על הגזירה שמא יימשך אחר שולחנו. כלומר, הבעיה בסוכה קטנה, כמו גם בסוכה גדולה, נובעת מן החשש שמא יימשך אחר שולחנו. בסוגיה מוזכרת הכרעתו המפורשת של ר' שמואל בר יצחק כבית שמאי בסוכה קטנה (צריכה שתהא מחזקת ראשו רובו ושולחנו). פרשנות זו מאפשרת לפסוק כבית שמאי הן בסוכה קטנה והן בסוכה גדולה. חשוב לציין שלדעה זו מישור הדיון בכל המקרים הוא מדרבנן בלבד.

18. התבוננות חסידית הנושקת לפרשנות דבריי בסוגיית הסוכה כדירת קבע או עראי מצויה בדברי ה'שם משמואל', מועדים, תרע"ד (עמ' קנג).

19. סיכום וביאור שונה בדברי הראשונים מצוי בדבריו של הרב א' סמט, 'מחלוקת ב"ש וב"ה בסוכה קטנה ובסוכה גדולה בירור שיטת הרי"ף והרמב"ם', כתלנו יג (תש"ן) עמ' 69-50.

הרמב״ם (הלכות סוכה ד, א; ו, ח) והשו״ע בעקבותיו (או״ח תרלד, סע׳ א ו-ד), נקטו בדרך דומה לעמדת הגאונים והרי״ף בשינוי מסוים. ההכרעה שהתקבלה נותנת את התוצאה הבאה:

מחד גיסא, פסקו שסוכה שאין בה ז׳ על ז׳ פסולה מדאורייתא! מאידך גיסא, פסקו שהיושב בסוכה ושולחנו בבית יש חשש שמא יימשך אחר שולחנו. פסיקתם היא כפשט דברי רב נחמן בר יצחק (הנימוק המפורש היחידי) ודברי המשנה. למעשה, בשתי המחלוקות הכריע הרמב״ם ובעקבותיו השו״ע כבית שמאי. מהלך זה אפשרי רק אם נניח שישנו קשר בין המחלוקות, דאם לא כן מדוע להכריע בסוכה גדולה כבית שמאי. הרי״ף לעיל סבר שישנה זהות בין המחלוקות, ואילו הרמב״ם, לדעתי, סובר שישנם זיקה וקשר אך לא זהות. מחד גיסא, לא התקבלה במלואה עמדתו של בית שמאי אליבא דאביי שסוכה דירת קבע בעינן. הראיה לכך היא העובדה ששאר המאפיינים של מידות הסוכה שנפסקו להלכה בשו״ע, כגון: גובה הסוכה (עשרים אמה פסול) ומספר הדפנות (שתיים כהלכתן ושלישית אפילו טפח), אינם מתאימים לתפיסה של סוכה כדירת קבע. מאידך גיסא, טענו הראשונים (ריטב״א, ר״ן) **שקצת קבע** בעינן. דברי הראשונים הללו, שהטביעו את המונח ״קצת קבע בעינן״ משתקפים היטב בפסיקת הרמב״ם והשו״ע ובעקבותם הפוסקים (מ״ב תרלד ס״ק ו-ח; ביה״ל שם ד״ה פסולה). חובת הדירה והקבע הבסיסית מוטלת על הגברא בלבד! לאמור, עליו לקיים את אורח חייו השגרתי בסוכה: אכילה, שתייה, שינה וכו׳. מי שאוכל ושולחנו בבית עובר על גזירת חכמים (ב״ש) שחששו שמא יימשך אחר שולחנו ולא יאכל בסוכה. לצד זאת, קיימת חובה מסוימת ומסויגת של חפצא של דירה: הסוכה איננה בית אך היא מקום ואתר. במקום זה יש לקיים את שמושי הדירה הרגילים. מקום שאיננו יכול להכיל את שימושי הדירה הללו פסול מדאורייתא!